

*Ce acuze atât de grave mi s-ar putea aduce,
încât niciun istoric să nu fie capabil să mă apere?
Napoleon, la Sfânta Elena*

*E adevărat că a lăsat Franța mai mică decât era
atunci când a venit la putere. Dar nu prin asta se
definește o națiune. Franța a fost cea care a avut
nevoie de el... Să nu punem la îndoială măreția lui.*

*Charles de Gaulle, citat de André Malraux,
în *Les chênes qu'on abat**

Prolog

*Acest loc ar fi
un minunat câmp de luptă*

Era 4 aprilie 1805, la puțin timp după răsăritul soarelui.

El, Napoleon Bonaparte, împăratul francezilor, stătea drept în șa, strunindu-și bidiviul care izbea cu copitele în pământ.

Caulaincourt, mare maestru de cai și aghiotant, precum și ofițerii suitei imperiale se găseau în urma lui, la o oarecare distanță. Caii băteau pasul pe loc, se loveau unul de altul, așa încât se putea auzi zornăit de săbii.

Împăratul se afla în față, singur.

Privea ruinele învăluite în ceață. Recunoscuse alea cu tei și, la capătul ei, mănăstirea minoriților.

Asta era tot ce mai rămăsese din școala militară de la Brienne, unde-și petrecuse cinci ani din viață, pe vremea când nu era decât un puști de zece ani, de care toți ceilalți râdeau pentru că avea un nume ce lor li se părea ridicol și ciudat, un nume de străin, *Napoleone Buonaparte*. Din cauza teribilului său accent corsican, el însuși îl pronunța într-un fel care suna bizar „Napaillonné Buonapaarté“, iar copiii, ca să-l provoace, îi strigau cântând: *Napailloné, paille-au-nez*¹.

Și, iată că, la numai douăzeci de ani după acele întâmplări, pe 2 decembrie 1804, la Notre-Dame, luase din mâinile Papei Pius al VII-lea coroana de împărat pentru a se încorona el însuși.

¹ Joc de cuvinte, pronunțat cu aproximație „napaione, paione“, care s-ar traduce prin „fără paie-n nas, cu paie-n nas“, formulă peiorativă care trimitea la obiceiul celor săraci de a dormi pe așternuturi de paie, dimineța trezindu-se cu paie în nas. (N. red.)

Acum era Napoleon Bonaparte, împăratul francezilor. Nu avea decât treizeci și șase de ani.

Sosise de la Paris cu o seară înainte, pentru că dorise să revadă aceste locuri, școala militară despre care nu știa că ajunsese o ruină, menită parcă să-i amintească frământările ultimilor douăzeci de ani. Școala fusese desființată în 1793, vândută ca bun al statului și transformată în fabrică de chesoane¹; după redistribuirea atelierelor a fost cedată pe un preț de nimic, apoi demolată în 1799 și folosită ca sursă de materiale.

Iar el petrecuse acolo cinci ani, cei mai grei din viața lui, singur în această țară unde era, într-adevăr, un străin.

Ajunsese însă Napoleon Bonaparte, împăratul francezilor, și de atunci nu trecuseră decât douăzeci de ani.

Se afla la Paris, în 30 martie 1805, când Papa Pius al VII-lea a venit să-l salute înainte de a se întoarce în Italia. Napoleon i-a spus că va pleca și el la Milano pentru a fi încoronat în catedrală, ca rege al Italiei, de cardinalul Caprara. Iar Pius al VII-lea și-a înclinat din nou capul în fața împăratului – care, curând, avea să fie și rege.

Napoleon părăsește Parisul chiar a doua zi, îndreptându-se spre Troyes.

Acceptase ca pe perioada acestui așa-zis pelerinaj la locurile copilăriei sale singuratice, în amintirea anilor de studii de la școala militară, să rămână peste noapte la castelul din Brienne, care domina întregul sat.

Pe tot parcursul drumului de la Paris la Brienne, fiind aclamat de o mulțime de oameni, s-a văzut nevoit să stea mai tot timpul aplecat peste portiera trăsurii. Însă, la trecerea prin orașe și sate, încăleca și saluta mulțimea ținându-se drept în șa, în timp ce biviul său își înălța grațios picioarele de dinainte.

¹ Vehicul de artilerie, tras de cai, format dintr-o ladă de tablă închisă, împărțită în compartimente, destinat pentru transportul muniției. (N. red.)

A ajuns la Brienne în 3 aprilie 1805, către prânz, strunindu-și calul în fața țăranilor veniți din zonele învecinate într-un număr atât de mare încât străzile erau pline până la refuz. Napoleon apucă pe drumul ce ducea spre esplanada pe care se înălța, din mijlocul unor grădini imense, castelul.

Doamna de Brienne îl aștepta chiar la intrarea în clădire. Îl salută cu deosebit respect apoi îi arătă apartamentul care fusese pregătit pentru el și, în care, odinioară – îi șopti ea – locuise ducele d'Orléans.

Napoleon intră, străbătu încăperea, deschise fereastra și privi peisajul ținutului Champagne ce i se păruse atât de ostil, atât de diferit, atât de străin pe vremea când se afla acolo singur, un biet copil speriat, de numai zece ani.

În răstimpul petrecut la școala militară, auzise de sute de ori vorbindu-se despre petrecerile pe care familia de Brienne le dădea la castel și despre vânătorile organizate în pădurile pe care le stăpânea. Adesea, muzica și tropăitul cailor răzbăteau până în curtea școlii.

Însă Bonaparte și colegii săi au fost invitați numai o singură dată să viziteze castelul.

Era 25 august 1783, ziua Sfântului Ludovic. Doamna de Brienne îl remarcase de la început pe elevul slab, cu ten măsliniu și cu un nume atât de ciudat, „Napoleone Buonaparte“. Dar nu l-a zărit decât preț de câteva clipe pentru că el se făcu pierdut printre cei aproape o sută de elevi ai școlii, o masă anonimă de copii îmbrăcați în uniforme de postav albastru, cu veston căptușit, având manșetele și reverele roșii, iar nasturii albi, gravați cu însemnele școlii militare.

În plimbarea sa prin grădinile domeniului, Bonaparte a străbătut aleile unde se îngrămădea toată populația din împrejurimi, chemată de nobila gazdă, la sărbătoarea regelui.

Se construiseră niște estrade pentru saltimbanci, cântăreți și actori, se întinseseră corzi pentru echilibriști, iar negustorii de băuturi răcoritoare și de turtă dulce își croiau drum prin mulțime, încercând să-și vândă produsele.

Bonaparte mergea tăcut, cu brațele încrucișate la spate.

Toate astea însă se petrecuseră cu douăzeci și doi de ani în urmă.

Acum era împăratul francezilor, iar doamna de Brienne tocmai îl invitase la masă. După dejun era pofțit în salon.

Tot felul de oameni veneau să se prezinte împăratului.

Un preot din împrejurimi, îmbrăcat într-o redingotă închisă la culoare, se apropie, se înclină și pretinse că a fost unul dintre profesorii lui Bonaparte la școala militară, condusă de călugării din ordinul minoriților.

— Cine sunteți? îl întrebă împăratul, de parcă n-ar fi auzit ce i s-a spus.

Preotul repetă.

— Sutana, răspunse Napoleon, le-a fost dată preoților, să-i putem recunoaște oricând, de aproape sau de departe, iar eu nu pot recunoaște un preot în redingotă. Duceți-vă să vă îmbrăcați!

Preotul a dispărut, ca apoi să revină confuz și umil.

— Acum vă recunosc, spuse Napoleon. Mă bucur foarte mult să vă văd.

Era împăratul francezilor.

La masă, se plictisi. Comesenii tăceau chitic. Unul dintre oamenii care serveau, intimidat, a răsturnat o sosieră pe fața de masă, chiar în dreptul împăratului. Napoleon izbucni în râs și atmosfera se destinse pe dată.

Curând se ridică de la masă în timp ce toți ceilalți discutau aprins, și se retrase.

Dormi puțin, iar în zori era deja în curtea din fața castelului. Își încălecă bidiviu și părăsi reședința pentru a merge să revadă școala militară. Dar, după ce ceața se risipi, constată că, din clădirea de altă dată, nu mai rămăsese decât o ruină.

Nici nu-și putea imagina că ar putea, cândva, să o reconstruiască. Ar fi costat milioane.

Trecutul nu mai putea fi reclădit.

Atunci, dintr-o dată, își lovi scurt calul cu pintenii și o porni singur, după ce traversă Brienne, pe drumul spre Bar-sur-Aube.

În câteva minute, se făcut nevăzut.

Animalul, ținut prea mult timp în frâu, o luă la galop, sărind peste șanțuri, străbătând păduri, lovind cu copitele drumurile pietruite. Iar împăratul schimba tot timpul direcția, recunoscând aici un peisaj, mai încolo un sat...

Napoleon își urmărea de unul singur amintirile prin tot ținutul, imaginându-și-l, în același timp, pe Caulaincourt cum, urmat de ceilalți ofițeri îngroziți, încerca să-l ajungă din urmă.

Un foc de armă rupse tăcerea îngreunată de ultimele resturi de ceață. Caulaincourt dădea semnalul de adunare. Trebuia să pornească, din nou, cu toții la drum.

Împăratul se întoarse privind insistent turnurile castelului din Brienne. A mers la galop mai bine de trei ore – „fără să știe încotro“ – spune el ofițerilor cărora nu le venea să creadă.

Mărturie era însă bidiviul extenuat, acoperit de sudoare și cu nările sângerânde.

Împăratul plecă din Brienne în 4 aprilie 1805, îndreptându-se spre Milano, unde îl aștepta coroana regelui Italiei.

Pe când încă mai putea zări castelul în depărtare, se aplecă pe fereastra trăsurii și îi ceru vizitiului să oprească. Soarele scălda în lumină turnurile, făcea să strălucească tecile săbiilor și ornamentele care le împodobeau, petlițele și tresesele uniformelor.

„Acest loc“, spuse Napoleon, „ar fi un minunat câmp de luptă.“

Partea întâi

Granit încălzit de un vulcan

15 august 1769 – octombrie 1785

1

Încă nu împlinise zece ani copilul care, în ziua de 15 mai 1779, intra în vorbitorul Școlii Militare Regale din Brienne; se născuse în 15 august 1769 la Ajaccio, ca fiu al lui Carlo Maria Buonaparte și al Letiziei Ramolino.

Stătea cu mâinile la spate, cât putea de drept. Avea fața subțire, bărbia ascuțită și o privire goală, fără expresie. Părul șaten îl purta tuns scurt.

Deși trupul plâpând îi era strâns în niște veșminte albastru închis, adoptase o ținută rigidă, țepăună.

Părea insensibil, chiar indiferent. Nu lăsa impresia că l-ar emoționa în vreun fel sala mare și rece în care se afla, așteptând să fie primit de directorul școlii, părintele Lelue, reprezentant al Ordinului minoriților, de care depindea școala.

Copilul știa că va rămâne în acel loc mai mulți ani, fără să poată pleca fie și numai pentru o zi și că, prin urmare, va fi singur în țara a cărei limbă nu reușise s-o învețe decât foarte puțin.

Ajunsese la Autun în 1 ianuarie 1779, împreună cu părintele său, Carlo, un bărbat chipeș, cu trăsăturile feței regulate, înalt, cu un aer distins, cu ținută îngrijită, chiar rafinată.

Corsica, străduțele din Ajaccio, mirosul mării, parfumul piniilor, al arbuștilor de tot felul, întreaga lume care fusese până nu demult cea a copilăriei sale, rămăsese undeva departe, surghiunită parcă într-un loc numai de el știut, asemenea unui secret intim.

A scrâșnit din dinți și și-a mușcat buzele ca să nu plângă atunci când tatăl lui a plecat înapoi, spre casă, lăsându-și cei doi copii la colegiul din Autun, pe Joseph, fiul cel mare, născut în 7 ianuarie 1768, și pe Napoleone – cel dintâi destinat vieții ecleziastice, iar celălalt, unei cariere militare.

La Autun, în trei luni, de la 1 ianuarie până la 21 aprilie, a trebuit să învețe franceza, limba aceea străină în care soldații învingătorului strigau pe străzile din Ajaccio. Tatăl său o vorbea, nu însă și mama. Iar fiii lui Bonaparte nu învățaseră decât limba italiană.

Copilul de nouă ani își ascundea tristețea, nostalgia, chiar teama, strângând din pumni și încercând să uite că a fost părăsit în această țară ploioasă, unde era frig și ninge, unde pământul răspândea un miros de humus amestecat cu noroi și unde niciodată nu se simțea parfumul plantelor bogate, pline de sevă.

„Învață! Învață!“, își spunea neîncetat. Voia, cu orice preț, să stăpânească limba aceea nouă vorbită de cei care îi învinseseră semenii și îi ocupaseră insula.

Se concentrează cât poate de mult. Rostește cuvintele ca și cum ar recita o poezie. Le repetă la nesfârșit până când pronunță corect. E absolut necesar să și-o însușească așa cum trebuie ca să se poată război într-o bună zi cu acești francezi orgolioși care își bat joc de numele lui și de care nici măcar nu vrea să se apropie.

Se plimbă singur în curtea colegiului din Autun, gânditor și posomorât. Fratele lui, Joseph, nu este deloc așa, ca el, ci mai degrabă amabil, agreabil și timid. Napoleon îi enervează pe ceilalți prin comportamentul său, un amestec între mândria de copil umilit și amărăciunea de învins.

Cei din jur îl tachinează, îl provoacă. La început tace, dar, când îi spun că semenii săi, corsicanii, sunt niște lași pentru că s-au lăsat subjugați, gesticulează și le răspunde furios: „Dacă francezii ar fi fost patru contra unu, n-ar fi cucerit niciodată Corsica. Dar au fost zece contra unu.“

Îi vorbesc despre Pasquale de Paoli, șeful mișcării de rezistență a corsicanilor împotriva francezilor, învins în 9 mai 1769, în Bătălia de la Ponte Nuovo.

Încearcă din nou să se stăpânească.

Își amintește.

Știe că tatăl și mama lui au fost protejații lui Pasquale de Paoli. Pe când erau doar niște tineri de optsprezece și paisprezece ani, au trăit în anturajul lui Paoli, la Corte, în scurta perioadă în care Corsica a fost independentă, între dominația Republicii Genova și intervenția franceză din 1767. În 1764, Paoli a făcut presiuni asupra familiei Letiziei Ramolino pentru a i se permite fetei să se mărite cu Carlo Maria Buonaparte. Cuvântul lui *Babbo* – *tatăl*, așa i se spunea lui Pasquale de Paoli – avea greutate. Cei doi se căsătoresc. Letizia naște doi copii, dar aceștia mor imediat. Apoi, după ce Letizia abia-l născuse pe Joseph, rămâne din nou însărcinată, tocmai când trupele regale ale lui Ludovic al XV-lea îi înving pe patrioții corsicani. Trebuie să fugă. O pornește disperată pe cărările dintre mărcinișuri, fiind nevoită să treacă și prin vadurile râurilor.

Dar la colegiul din Autun, copilul de nouă ani nu îi poate povesti toate astea abatelui Chardon care, între două lecții de franceză, îi pune o mulțime de întrebări, binevoitor și ironic totodată.

— De ce ați fost învinși? Întreabă abatele. Îl aveți pe Paoli, iar Paoli era considerat un general priceput.

Copilul nu se poate abține.

— Da, domnule, așa este, iar eu aș vrea să-i semăn.

Este corsican. Urăște țara asta, clima asta și pe francezi. Mormăie: „Le voi face francezilor tot răul de care voi fi capabil.“

Se simte un fel de prizonier voluntar, este fiul captiv al unui învins. Nu se poate spovedi, dar nici să plângă nu poate.

Retrăiește serile din casa părintească, de pe strada Saint-Charles, amintindu-și tot felul de miresme, dar și de blândețea vocilor.

Mama lui era o femeie severă, îi pălmuia, îi bătea, însă el nu păstrează în memorie decât frumusețea și iubirea ei.

O găseai mereu stând lângă copii. Acum era din nou însărcinată, dar, cu toate astea, își păstrase calmul și neînduplecarea.

Le povestea despre război, cum au fugit după înfrângerea de la Ponte Nuovo.

Bunica paternă, Maria Saveria Buonaparte, cumnatul, Joseph Fesch, căci mama Letiziei se recăsătorise, mătușa din partea mamei, Gertrude Paravicini, doica lui Napoleon, Camilla Ilari, servitoarea Saveria – singura servitoare a familiei – toată lumea asculta. Adeseori, bunica, o femeie credincioasă care asista la nouă slujbe în fiecare zi, se închina.

Napoleon își amintea în cele mai mici detalii râul Liamone, cu apele lui învolburate. Letizia Bonaparte a vrut să traverseze râul prin vad, dar calul, luat de curent, a alunecat. Carlo Bonaparte s-a aruncat în apă să-și salveze soția însărcinată și pe fiul său, Joseph, însă Letizia a reușit să țină animalul în frâu și să-l dirijeze spre celălalt mal.

Ce le pasă francezilor, abatelui Chardon, elevilor de la colegiul din Autun de corsicani, de Corsica, când habar n-au ce înseamnă vuietul mării, intimitatea străduțelor ce se întind de-a lungul portului și culoarea ocră a fortăreței din Ajaccio care domină golful!

Napoleon se gândea la plimbările lui, la confruntările pe care le avea cu alți copii, tot din Sud ca și el, care vorbeau aceeași limbă expresivă, afectuoasă, chiar dacă uneori râdeau și de ținuta lui neglijentă.

*Napoleone di mezza calzetta
Fa l'amore a Giacomietta¹*

Se repezea la ei și apoi o trăgea după el pe fetița cu care era coleg de clasă la școala călugărițelor beghine, unde învăța limba italiană.

Mai târziu, la opt ani, aveau să se plimbe împreună pe cheiurile din port. Însă băiatul o depășise deja cu mult în cunoștințe,

¹ În limba italiană, în original. „Napoleone c-o jumătate de șosetă/Se iubește cu micuța Giacometta.“ (N. red.)

așa că s-au înstrăinat. Începuse să studieze aritmetica și, ca să aibă liniște, se retrăgea într-o cabană de scânduri construită în spatele casei. Rezolva exerciții cât era ziua de lungă, de unul singur, iar seara ieșea de acolo, jerpelit, indiferent, visător.

Nu poate spune însă nimic despre toate astea, le păstrează numai pentru sine.

Trebuie să învețe franceza!

Soldații regelui învingător defilau ostentativ pe străzile din Ajaccio, în acest oraș care purta încă amprenta recentelor lupte, a confruntărilor dintre clanuri, dintre cei care erau de partea lui Pasquale de Paoli, refugiat în Anglia, și cei care trecuseră de partea francezilor.

Copilul știa prea bine că tatăl său, Carlo Bonaparte, făcea parte din tabăra celor din urmă.

Gubernatorul Corsicii, domnul de Marbeuf, era binevenit în casa lor de pe strada Saint-Charles, unde putea fi totodată atras, dacă ținem cont de renumele său de seducător, și de frumusețea Letiziei.

Carlo Bonaparte, care făcea parte dintr-o familie de nobili cu patru generații atestate de autorii de genealogii din Toscana, unde își aveau originea strămoșii săi, îi câștigase încrederea guvernatorului aflat în căutare de sprijin în rândul notabilităților dispuse să se alătore francezilor.

Carlo profitase de această ocazie pentru a obține funcții și avantaje bănești.

În 8 iunie 1777 a fost ales reprezentant al nobilimii, delegat al Stărilor Generale din Corsica, la Versailles. S-a întors la Ajaccio uimit de puterea Franței, de orașele și palatele sale, de organizarea acestui regat și de noul suveran îngăduitor, Ludovic al XVI-lea. A bătut la toate porțile, a făcut tot posibilul încercând să obțină burse pentru fiii săi: Joseph, cel mare, destinat vieții ecleziastice și Napoleon, destinat carierei militare.

Copilul în vârstă de opt ani, crescut în casa din Ajaccio, este atent la tot ce se petrece în jurul lui.

După ce privește soldații care defilează pe străzile din Ajaccio, încearcă să-i deseneze. Sau, rămânând fascinat de prestața ofițerilor îmbrăcați în uniforma albastru cu alb, se joacă de-a războiul cu soldățeii lui de plumb, aranjându-i în formațiune de luptă. Este un copil din Sud care fuge pe străzi, urcă până în citadelă, se tăvălește pe pământ, conduce o gașcă de puști năzdrăvani, stă în ploaie, pentru că un viitor soldat trebuie să fie rezistent. Renunță la pâinea albă și o schimbă cu cea neagră pe care o mănâncă militarii pentru că vrea să se obișnuiască încă de pe acum cu viața de regiment.

Când află că tatăl lui a obținut o bursă pentru el și pentru Joseph, că vor pleca amândoi să studieze la colegiul din Autun, unde Joseph va rămâne, fiind destinat vieții ecleziastice, în timp ce el, îndată ce va învăța limba franceză, se va duce la Școala Militară Regală, este copleșit de bucurie, dar și deznădăjduit la gândul că își va părăsi mama, familia, casa și orașul natal.

Trebuie totuși să facă acest lucru. În familia lor se mai născuseră și alți copii: Lucien în 1775, Marianna Éliisa în 1777. Urmează Louis (1778), Pauline (1780), Marie Annonciade Caroline (1782) și Jérôme (1784).

Desigur, nu se poate spune că familiile Bonaparte și Ramolino erau sărace. Aveau trei case, podgorii, proprietatea de la Milelli și pământurile de la Pépinière, o moară, bunuri imobile la Ucciani, la Bucognago, la Bastelica. Fiind niște familii influente, membrii lor alcătuiau un adevărat clan. Cu toate acestea era necesar să se gândească și la cariera copiilor, cât și la felul cum să-și păstreze rangul în cadrul nobilimii acestui regat din care făcea parte, de acum înainte, și Corsica.

Așadar, Joseph va fi preot, iar Napoleon soldat.

Domnul de Marbeuf promite pentru Joseph unul dintre „beneficiile ecleziastice“ de care dispunea nepotul său, Yves Alexandre

de Marbeuf, episcop de Autun. Când vine vorba de Napoleon, confirmă și obținerea bursei pentru o școală militară.

În 15 decembrie 1778, copilul de nouă ani și jumătate își îmbrățișa mama și apropiatii, luându-și rămas bun. Stătea între tatăl său, mândru și elegant, care pleca din nou la Versailles să reînnoiască legământul nobilimii corsicane, și fratele său, Joseph. Împreună cu ei pleca Joseph Fesch, fratele mamei, care urma să-și continue studiile la seminarul de la Aix, și vărul, Aurèle Varèse, numit subdiacon al episcopului de Marbeuf.

Copilul nu varsă nicio lacrimă.

Se îmbarcă, iar de pe puntea vaporului ce navighează spre Marsilia privește Corsica pierzându-se în depărtare. Mult timp după ce și-a lăsat în urmă ținutul natal, copilul încă mai simte în nări mirosul pământului, miresmele patriei sale.

La Corsica se gândea, cu gura întredeschisă, privind fix într-un punct, în sala de studiu a colegiului din Autun, în timp ce abatele Chardon recapitula lecția de franceză.

Când profesorul îl acuză că nu este atent, copilul tresare și răspunde pe un ton autoritar din care răzbate intonația limbii materne:

— Domnule, știu deja toate astea.

Într-adevăr, acest copil singuratic învățase mult și repede de când intrase la colegiu și, măcar din când în când, își putea permite un scurt răgaz pentru a retrăi în sinea lui jocurile de acasă, alături de fratele său.

Își mai amintea oare Joseph când se luau la trântă? Și că, uneori, fratele lui mai mic, energic și coleric, îl pune la pământ?

Își mai amintea de abatele Recco, cel care-i învățase aritmetica pe cei doi frați? Napoleon excela deja la această materie, îi plăcea să socotească.

Își mai amintea de ziua în care abatele Recco i-a împărțit pe elevii din clasă în cartaginezi și romani, iar Joseph, care era mai mare, făcea parte din tabăra romanilor, în timp ce Napoleon

facea parte din cea a cartaginezilor, adică a celor învinși? Și cum Napoleon a făcut scandal până când profesorul a acceptat ca cei doi frați să schimbe locurile, așa încât el să ajungă în tabăra învingătorilor?

Își amintea de sărbătoarea de pe 5 mai 1777 trecuseră mai puțin de doi de atunci, când fermierul familiei Bonaparte venise la Ajaccio cu doi cai tineri și năvalnici? Și cum, după plecarea fermierului, Napoleon încălecuse unul dintre animale și pornise în galop?

Nu avea decât opt ani pe atunci. S-a dus la fermă și l-a uimit pe țăranul care l-a găsit acolo, calculând cât grâu trebuie să macine moara, pe zi.

Copil fără astâmpăr, dar cu o minte ageră și cu o voință de neclintit...

După scurta perioadă de timp petrecută la colegiul din Autun stăpânește deja franceza, limba domnului de Marbeuf, a soldaților regelui și a învingătorilor lui Pasquale de Paoli.

„L-am avut în clasă numai trei luni“, mărturisește abatele Chardon. „În aceste trei luni a învățat atât de bine franceza, încât putea să întrețină fără probleme o conversație, ba chiar putea rezolva câteva teme și putea face scurte traduceri.“

După ce demersurile tatălui său de a-și atesta cele patru generații de nobili existente în familie au dat roade, Napoleon poate pleca la Școala Militară Regală de la Brienne. În registrele colegiului de la Autun, directorul scrie: „Domnul Neapoleone de Buonaparte, pentru trei luni, douăzeci de zile, o sută unsprezece lire, doisprezece soli, opt dinari, 111 l., 12 s., 8 d.“

Așa i se spunea, „copilul străin“!

Strânge pumnii. Face un efort extraordinar, din toate puterile sale, ca să nu-l cuprindă deznădejdea, să nu dea frâu liber emoției, de față cu toată lumea, în curtea colegiului din Autun, unde îl așteaptă trăsura spre Brienne.